٧٨٦

(سڀ حق ۽ واسطا قائم)

حضرت علي ۽
حضرت عمر جي
هڪ ٻئي سان
[ڪامل محبت ۽
سچي دوستي

المرتضيٰ

جناب امير المومنين
علي عليہ السلام
جون سهڻيون
۽ سچيون
چوڻيون

مصنف:- شيخ حاجي عبدالمجيد
سابق وزير ۽ ايم- ايل- اي

جلد [١٠٠٠] — [قيمت ٠-١٢-٠] [دفع پهريون

ديباچو

محترم جناب شيخ حاجي عبدالمجيد صاحب سنڌي سابق ايم ايل اي ۽ وزير سنڌ ۽ خلافتي ليڊر جون ملڪي خدمتون ۽ قربانيون وسارڻ جهڙيون نه آهن. نظربندي جي ايام ۾ شيخ صاحب موصوف هڪ رسالو "حضرت عمر بن عبدالعزيز" لکيو جو مسلم ادبي سوسائٽيءَ جي طرفان ڇپجي منظر عام تي آيو ۽ اسانجي نگاهه کان گذريو. رسالي جي مطالع ڪرڻ کان بعد سمجهيوسون ته شيخ صاحب موصوف نه صرف سياست ۾ مقبول عام آهن پر علم تواريخ ۾ به ڪافي واقفيت اٿن. مٿين رسالي جا نسخا ٿوري ئي وقت ۾ ناياب ٿي ويا تنهنڪري اسان شيخ صاحب جي اجازت سان پنهنجي خرچ سان ٻيو ايڊيشن ڇپائي پڌرو ڪيو. انهيءَ ڪانپوءِ شيخ صاحب موصوف سان وقت بوقت پئي ملڻ ٿيو. شيخ صاحب سندن تصنيفات مان ڪي چيزون مونکي ڏيکاريون جن جي مطالع بعد مونکي خيال پيدا ٿيو ته جي شيخ صاحب موصوف ڇپائڻ جي اجازت ڏين ته پنهنجي خرچ سان ڇپائي پڌرا ڪريون. شيخ صاحب مذڪور ڪشاده

دليءَ سان ڇپائڻ جو اجازت نامو لکي ڏنو جنهن ڪري اسان پنهنجي خرچ سان هي رسالو (المرتضيٰ) ڇپائي پڌرو ڪيو آهي. اميد برادران اسلام کي هن مان به علم تواريخ ۾ چڱي معلومات حاصل ٿيندي. پڇاڙي ۾ اسان شيخ صاحب موصوف کي استدعا ٿا ڪريون ته جي اڃان به پنهنجي تصنيفات جا نسخا ڏيندا ته ڇپائڻ لاءِ تيار آهيون. والسلام.

حاجي امام بخش ولد مرحوم سيٺ حسينعلي خواجه
زميندار مير پور بٺورو

بسم الله الرحمان الرحيم
ونصلي علي رسوله الكريم

مختصر سوانح حيات

حضرت علي عليه السلام

امير المومنين حضرت علي ابن ابي طالب عليه السلام ابي طالب جو صاحبزادو، ابي طالب عبدالمطلب جو ۽ عبدالمطلب حضرت هاشم جو فرزند آهي.

حضرت علي جي والده جو نالو فاطمه بنت اسد بن هاشم آهي.

حضرت علي ڪعبه* شريف ۾ پيدا ٿيو. شاه ولي

---

* ڪعبه شريف ۾ پيدائش جي متعلق خواجه معين الدين چشتي (قدس سره) جي هيءَ رباعي مشهور آهي.

"وقتيڪه به کعبه مرتضى شد پيدا
در ارض وسما جلوه نما شد پيدا
جبرئيل ز آسمان فرود آمد و گفت
فرزند بخانهٔ خدا شد پيدا"

مير انيس جو هي مضمون شعر به پڙهڻ جي لائق آهي

"علي کو حق نے اتارا تو هين کعبه مين
کهلي جو آنکهه تو پهلے خدا کا گهر ديکها"

الله امام حاکم جي حوالي سان لکيو آهي "قد
تواترت الاخبار ان فاطمة بنت اسد ولدت عليا في جوف
الكعبة" اهو شرف حضرت علي کانسواءِ ٻئي ڪنهن
کي حاصل ڪونہ ٿيو. ولادت جي تاريخ ١٣ رجب
جمعي جو ڏينهن سنہ ٢٨ عام الفيل ۽ سنہ ١٩١٠
سڪندري مطابق سنہ ٥٨٩ع آهي.

اِهو اهو زمانو هو جڏهن رسول الله صلي الله عليہ وسلم
حضرت ابي طالب جي حمايت تي اسلام جو وعظ
ڪندا هئا ان خوش خبري ٻڌڻ شرط ڪعبہ ۾ ويا
۽ جناب علي المرتضيٰ کي پنهنجي هٿن ۾ وٺي محبت
سان پنهنجي زبان هنجي چپن سان لڳايائون. حضرت
فاطمہ بنت اسد پنهن جي پٽ جو نالو حيدر رکيو ۽
حضرت ابي طالب هنجو نالو علي رکيو. اهڙيءَ طرح رسول
الله صلعم جن جي پاڪ صحبت، خدمت ۽ رفاقت جو
شرف ننڍپڻ کان وٺي حضرت عليءَ کي حاصل ٿيو.
ٿوري عرصي کانپوءِ مڪي ۾ ڏڪار پيو ۽ ڏڪار
بہ اهڙو جو زمين تي نہ سلو ڄمي نہ گاهہ ٿي نڪري.
ماڻهن گهر وڪيا، ڏڻ وڪيا ۽ آخر ۾ ٻار ٻچا وڪيائون
تڏهن بہ ڏڪار جي گرم بازار ٿڌي نہ ٿي.

جناب رسول الله صلعم پنهنجي پياري ۽ مهربان چاچي جي
عيالداري ۽ ناداريءَ تي خيال ڪيو ۽ اهڙي نازڪ حالت
۾ هنجي اعانت ۽ حمايت ڪرڻ پنهنجو فرض سمجهي

عباس ابن مطلب وٽ ويا ۽ ان ڳالهه بابت هن کان صلاح ورتي جناب ابي طالب وٽ ويا ۽ فرمايائون ته "چاچا توهان عيالدار آهيو ۽ توهان جي مدد ڪرڻ اسان جو سڀ کان وڏو فرض آهي توهان پنهنجا ٻار اسان کي ورهائي ڏيو جو جنهن جي حصي ۾ ايندو سو ان جي پرورش ۾ رهندو ۽ توهان عيالداريءَ جي بار کان ڪنهن قدر هلڪا ٿي ويندا." حضرت ابي طالب اها ڳالهه منظور ڪئي ۽ چيو ته محمد عليءَ کي وٺي وڃي عباس جعفر کي ۽ عقيل مون وٽ رهندو. هن وقت کان وٺي جناب علي المرتضيٰ جي پرورش ۽ خبرگيري ۽ تربيت جناب رسول خدا جي ذمي ٿي. ۽ ان ڏينهن کان وٺي جناب علي المرتضيٰ کي رسول الله صلعم جي خدمت ۾ رهي پنهنجي صداقت جي اظهار جو پورو موقعو مليو. حضرت خديجة الڪبريٰ رض کانپوءِ جنهن شخص رسول الله صلعم تي ايمان آندو سو سندن سوٽ علي ڪرم الله وجهه هو. ننڍن سالن کان جناب علي المرتضيٰ کي رسول الله جي خدمت ۾ هردم هر وقت حاضر رهڻ جو شرف حاصل ٿيو. هاڻي اهو وقت اچي ويو هو ته رسول الله صلعم اسلام جي اشاعت جا احڪام جاري ڪن جنهن جي متعلق سڀ کان پهريائين "انذر عشيرتک الاقربين" جي تجويز ٿي. رسول الله صلعم دعوت جو سڀ بندوبست علي المرتضيٰ جي

سپرد ڪيو۔ جڏهن سڀ قريش ڪعبہ ۾ جمع ٿيا ۽ کاڌي کان فارغ ٿي ويٺا تڏهن جناب رسول الله اسلام جي بشارت انهن کي ٻڌائڻ گهري، مگر اڃا پاڻ سڳورن ڳالهايو مس هو تہ ابو لهب وچ ۾ تقرير ڪري جلسو برخاست ڪري ڇڏيو ۽ ماڻهو اٿي هليا ويا، پر ابو لهب جي هن حرڪت کان بہ رسول الله جي ارادن ۾ فرق نہ آيو۔ ٻئي ڏينهن حضرت عليءَ کي وري دعوت جي بند و بست جو حڪم ڏنائون۔ حڪم جي تعميل ٿي قريش خانہ ڪعبہ ۾ گڏ ٿي ويا. انهن جي کائي فارغ ٿيڻ کانپوءِ رسول الله صلعم هيٺيون خطبو ارشاد فرمايو۔

” يا بني عبد المطلب قد جئتكم الخير الدنيا والاخرة قد امرني الله تعالى ان ادعوكم اليه فايكم يوازرني على امري هذا ويكون اخي ووصيي وخليفتي فيكم “*

اي عبدالمطلب جا اولاد! مون اهڙي خبر آندي آهي جا بيشڪ توهانجي دنيا ۽ آخرت لاءِ مفيد آهي ۽ مونکي خدا تعاليٰ حڪم ڏنو آهي تہ آئون توهان کي هن جي تابعداريءَ جي طرف سڏيان. توهان ۾ ڪير

---

* تفسير معالم التنزيل۔ سوانح عمري عليءَ عليہ السلام۔ ص ۵۳۷۔ تواريخ طبري جلد چوٿون ۱۔ ص ۳۸۰ ابو الفدا ۔ ص ۲۷۷. سيرت ابن هشام حصو پهريون ص ۸۵.

اهڙو آهي جو هن وڏي ڪم ۾ منهنجو بار کڻي ۽ توهان مان منهنجو ڀاءُ منهنجو وصي ۽ منهنجو نائب ٿئي.

جناب رسول الله صلعم پنهنجي سوال جي جواب واسطي ٿوري دير تائين انتظار ۾ رهيا پر ڪنهن ڪجهه به نه چيو تڏهن رسول الله صلعم جن مايوس ٿي ويا پر اوچتو قريش جي جماعت مان هڪڙو جوان ايمان جو ڪامل، همت جو شينهن ۽ ارادن جو پڪو جوش جي لفظن ۾ چوڻ لڳو ”انا اخذتم سنا يا نبي الله انا وزيرک عليه“

جيتوڻيڪ آئون عمر جو سڀ کان ننڍو آهيان پر تنهنجي وزير ٿيڻ لاءِ تيار آهيان.

رسول الله صلعم ان آواز جي طرف نهاريو ۽ ڏٺن ته علي اسد الله بيٺو آهي ۽ اهو آواز هن جو آواز آهي. يڪدم هنکي ڳراٽڙي پائي مجموعي جي طرف منهن ڪري فرمايائون.

* ”هذا اخي، و وصي و خليفتة فيکم فاسمعو الله و اطيعو“

هي منهنجو ڀاءُ وصي ۽ منهنجو خليفو توهان سڀني ۾ آهي - توهان هنکي ٻڌو ۽ هنجي فرمانبرداري ڪريو- اهڙي جماعت ۾ ان 2 مجموعي ۾ ابي طالب ته ضرور

---

* تفسير معالم التنزيل

2 ٿامس ڪارلائل هيروز اينڊ هيرو ورشپ.

هوندو ۽ هو. محمد صلعم جو دشمن به ٿي نٿو سگهي. تڏهن به اڻ پڙهيل (اُمي) شخص ۽ سورهن ورهين جي ڄمار جي ڇوڪر (حضرت علي) جو اهو فيصلو ڪرڻ ته اسان ساري انسان ذات جي برخلاف پنهنجي ڪم ڪرڻ ٿي تيار آهيون، سا انهن کي کل جهڙي معلوم ٿي ۽ سڀ ماڻهو چرچا مسخريون ڪري برخاست ٿي ويا. تنهن هوندي به ثابت ٿي ويو ته اها ڳالهه چرچي ڀوڳي نه هئي بلڪ غور جي لائق ۽ درست ڳالهه هئي.

اهو نوجوان (علي المرتضيٰ) اهڙو شخص ضرور آهي جنهن کي هر هڪ شخص پسند ڪري. ان وقت ۽ هميشه. پوءِ هن پاڻ کي شريف خيالن جو بڻائي ڏيکاريو جو هميشه جوشيلو، بهادر ۽ محبت سان ڀرپور رهندو هو. هن ۾ هڪڙي قسم جي شجاعت هوندي هئي شينهن جهڙو دلير هوندو هو تنهن هوندي به مزاج ۾ اهڙي نرمائي سچائي ۽ محبت هوندي هيس جا ڪنهن عيسائيءَ غازي مجاهد جي شايان آهي.* دعوت ڪالپوءِ دشمنيءَ پيٽو زور ورتو. هيل تائين رسول الله صلعم ڪعبي جو طواف به ڪندا هئا، ڪعبي ۾ نماز به پڙهندا هئا، شهر ۾ ماڻهن سان گڏبا به هئا، پر هاڻي ڪافر ايترو ايذاءُ پهچائڻ لڳا جو رسول الله لاءِ گهر کان قدم ٻاهر ڪڍڻ به مشڪل ٿي پيو. ڪٿي ڪو مسلمان ملندو هو ته

---

* سراج المبين صفحه ــ ٥٢

ڪافر هن کي ماري نہ تہ بہ موت جي قريب پهچائي ڇڏيندا هئا. خدا جي پياري رسول مايوسيءَ جي حالت ۾ ستم رسيده مسلمانن کي حبش ڏانهن هجرت جو حڪم ڏنو. پاڻ ڇا ڪندا هئا جو جڏهن مشرڪن کي ڪم ڪار ۾ رڌل ڏسندا هئا تڏهن گهر کان ٻاهر نڪري ٽڪرين ۽ ٽڪرين جي غارن ۾ کليل بيابانن ۾ وڃي پنهنجي سچي خدا جي عبادت ڪندا هئا.

*ٽن سالن تائين ڪافرن پنهنجي خصومت ۽ عداوت قائم رکي پر جڏهن انهن مصيبتن بہ اسلام جا پير پٽي نہ هٽايا تڏهن هڪڙي ڏينهن اهي دار الندوہ ۾ گڏجي اسلام جي پاڙ پٽڻ تي غور ۽ خوض ڪرڻ لڳا. آخر فيصلو ڪيئون تہ قبيلہ هاشم سان سڀ لاڳاپا ٽوڙي ڇڏجن نہ انهن سان ڪو ڏيتي ليتي رکي ۽ نہ خريد ۽ فروخت، نہ شادي ۽ نہ نڪاح. اهڙي عهد نامي تي دستخط ڪري اهو خانہ ڪعبہ ۾ ٽنگي ڇڏيائون.

2 تڏهن ابو طالب هاشمي خاندان جا ماڻهو گڏ ڪيا ۽ سڀني وڃي شعب ابي طالب جي غار ۾ پناہ ورتي

---

* سراج المبين ص- ۵۳

2 ٻيو رسالو تحفي مصنف فخرالحڪماء مولوي علي اظهر صاحب - ص - ۲۰ رسالو ابو جعفر اسڪافي معتزلي جي سندن سان.

شهر ۾ ڪي اهڙا شخص ضرور موجود هوا جي رسول الله صلعم جا اندروني طرح همدرد ۽ ظاهري طرح قريش سان شريڪ هوندا هوا. اهڙن ڳجهن همدردن جي خبر چار لهڻ ۽ ڏيارڻ ڪڻي وڃڻ جو مشڪل ڪم حضرت علي ادا ڪندو هو ۽ موٽڻ وقت کائڻ پيئڻ جو سامان ڪٽڪ ۾ پيا آڻو جيڪي ڪي ملي سگهندو هو سو وٺي سيني گهيري ۾ قاتلن کي کاڌو پهچائيندو هو.

شعب ابو طالب جي زماني پوري ٿيڻ ڪانپوءِ ابي طالب ٿورن ڏينهن ڪان پوءِ انتقال ڪيو ۽ هن ڪان پوءِ ٽن مهينن جي عرصي بعد حضرت خديجة الڪبريٰ به رحلت فرمائي. انهن جي جدائيءَ ڪان جن تڪليفن جو خيال هو سي سڀ رسول الله صلعم کي پيش آيون. ڪافرن پيغمبر جي قتل لاءِ انعامي اشتهار جو اعلان ڪيو ۽ هڪ خاصي رقم به پاڪ اعليٰ جان جي مقرر ڪيائون. انعام جا شوقين نڪري ٻاهر آيا ۽ رسول الله جي قتل جا ٻهه پچائڻ لڳا. وطن دشمن ٿي پيو ۽ وطني خون جا پياسي، تڏهن هجرت جو خداوندي فرمان نازل ٿيو.

”يا ايها الرسول ان الله يامرڪ بالهجرت“ پيارو پيغمبر پنهنجي پياري وطن ڇڏڻ لاءِ تيار ٿيو. اها خبر قريش کي لڳي سڀ جمع ٿي ويا اها تجويز ڪيائون ته صبح ٿيڻ شرط رسالت جي شمع گل ڪري ڇڏجي

راتِ جو گهيرو ڪري بيٺا. گهڙي ٿيڻ کان اڳي رسول اللہ صلعم حضرت عليءَ کي پاڻوٽ گهرايو ۽ فرمايائون تہ مڪي جا مشرڪ اڄ منهن جي قتل تي تيار آهن. ٿوريءَ دير ۾ اهي اچي گهر جو گهيرو ڪندا. اسان مديني ڏانهن هجرت ڪريون ٿا تون اسان جي فرش تي سبز چادر اوڍي سمهي رهو ۽ اهل و عيال جي سنڀال ڪريو مون وٽ مڪي وارن جون ڪي شيون امانت آهن اهي شيون مالڪن کي پهچائي تون بہ اسان ڏانهن مديني هليو اچجائين. رسول اللہ جو سچو جان نثار حڪم جي تعميل تي تيار ٿيو.

اللہ جو پاڪ پيغمبر پنهنجو پاڪ وطن ڇڏي مديني ڏانهن روانو ٿي ويو ڪافر اکين هوندي انڌا ٿي پيا.

"جعلنا من بين ايديهم سدا و من خلفهم سدا فاغشيناهم لا يبصرون" يعني خدا انهن جي اکين ۽ پنبڻن ديوار بڻائي ڇڏي ۽ پرهہ ڦٽي کان ڍڪي ڇڏيو اهڙيءَ طرح جو اهي ڏسي نہ سگهيا.

هاڻي گهر جي اندر رسول اللہ جو فدائي سبز چادر هيٺ جان نثاريءَ جي شوق ۾ بي آرام ٿي ليٽي رهيو آهي ۽ ٻاهر قاتلن جي جماعت گهيرو ڪري انتظار ۾ بيٺي آهي تہ ڪڏهن تہ صبح ٿئي. آخر صبح بہ ٿيو ڪافر ڪاهي اندر بہ ويا سبز چادر لاهي ڏسن تہ اچرج ولهي ويا. رسول اللہ تہ ڪونهي پر رسول اللہ جو فدائي

بي فڪر ٿيو ليٽيو پيو آهي. هڪڙي ٻي عقل ڀانيو ته موت جي ڌمڪيءَ کان حضرت علي سچي ڪري ڏيندو ته رسول الله ڪيڏانهن ويو آهي. امام نسائي جي روايت موجب هن پير هلائي حضرت عليءَ کي سجاڳ ڪيو؛ پڇيو ته محمد (صلعم) ڪيڏانهن ويو؟ يڪدم اٿي تلوار ڪڍي حضرت علي هنجي سامهون ٿي جواب ڏنو ته "توهان محمد (صلعم) مونکي ڏئي ويا هوا ڇا جو مونکان وٺڻ آيا آهيو"*

دنيا جي تواريخ ۾ اهڙي سچي جان نثاري جا واقعا ٿورا ملي سگهندا. قرآن شريف ۾ به حضرت علي جي جان فروشي جي متعلق هن آيت ۾ اشارو آيو آهي "ومن يشري نفسه ابتغاء مرضات الله والله رؤف بالعباد"A يعني جو شخص پنهنجي جان خدا جي خوشنودي واسطي وڪڻي ٿو تنهن جهڙن ٻانهن تي خدا مهربان آهي. B حضرت عليءَ ان واقع جي يادگار ۾ ڪي

---

* ابو الفدا ۲۷۹ تاريخ طبري جلد چوٿون ص ۳۹۰

A حاشيه تواريخ طبري جلد چوٿون ص ۳۹۰، تفسير ڪبير جلد ٻيو ص ۲۸۴-

B اعجاز التنزيل باسناد ناسخ التواريخ ص ۹۵ سوانح عمري حضرت علي عليه السلام ص ۵۱۰ باسناد شهرت ابي اسحاق.

شعر چوڙيا هئا جن مان ٻوئون شعر بطور نموني هيٺ ڏجي ٿو.

” اردت به دعرا لاالاه تبتلا

واعزتك حتي اوسد في قبر “

ٻيا سڀ لاڳاپا ڇڏي مون اهو ڪم فقط خدا جي دين لاءِ ڪيو ۽ جيستائين قبر داخل نه ٿيو آهيان تيستائين ائين ڪندو رهندس. الغرض ڪافر غصي جي باهه ۾ ڪاميدا روانا ٿي ويا. حضرت علي يڪدم رسول الله جي هدايت موجب عمل ڪيو يعني مڪي وارن کي امانتون پهچائي ڏنيون. ٽي ڏينهن ٻيا به مڪي ۾ رهيو ۽ پنهنجي سفر جو ضروري سامان درست ڪندو رهيو. چوٿين ڏينهن مديني ڏانهن منهن ڪيائين. مڪي کان مدينو شريف اٽڪل ١٢٥ ميلن جي مفاصلي تي آهي ۽ يورپ جي قابل مورخ ڪاسن ڊي پرسيوال جي هقيقات موجب اهو جون جو مهينو هو ۽ گرميءَ جو زمانو ۽ گرمي به عربستان جي بيابانن ۽ ٽڪرن جي جتي نه وڻ نه ٽڻ ۽ سفر به تنهائيءَ جو ۽ پيدل نه اٺ نه سواري ۽ سڀ کان قيامت جي ڳالهه اها جو دشمن جا گهٽيٺي ماڻهو انعام جي لالچ ۾ رسول الله جي تلاش ۾ هيڏانهن هوڏانهن ڦري رهيا هئا. حضرت علي ڏينهن جو لڪي ويهي رهندو هو ۽ رات جو پنڌ ڪندو هو. مديني جي ويجهو پهچي هڪڙي نخلستان ۾ آيو جتي ٿڪ کان ماندو ٿي ويهي رهيو. هتيا ٻير

سنجي ٻيا ھوا- ترين ۾ ڇالا ٻڌجي ويا ھوا، لٽ ۾ مٽيءَ سان بدن ڀرجي ويو ھوس ڪپڙا ميرا ٿي ويس ڪجھ ساھ ڪڍي مديني ڏھو رخ رکيائين*

حضرت عليءَ جو اھو حال ڏسي رسول الله صلعم جن آبديدہ ٿي ويا ھنکي ٻاکر پائي گڏيا- پنھنجي پاڪ ھٿن سان ھنجي جسم تان مٽي لاھڻ لڳا- ھن جي زخمن تي پنھنجو لعاب لڳايائون جو تاثير جي خاصيت ۾ اڪسير کان ھرگز گھٽ نہ ھو- B

ھجرت جو پھريون سال شروع ٿيو يا ائين سمجھو تہ تاريخ ھجري رجسٽر ۾ اسلام جو نالو اچ درج ٿيو. پھريائين رسول الله صلي الله عليہ وسلم جن مديني کان ٿوري مفاصلي تي قبا ۾ ابو ايوب انصاري جي گھر ۾ رھڻ لڳا- ڀر ھاڻي ھڪ جدا مڪان جي ضرورت معلوم ٿي. مڪان کان اڳي مسجد جو بنياد وڌائون اھا مسجد اصحابن پنھنجن ھٿن سان اڏي جنھن ۾ حضرت عمار ياسر سڀ کان زيادہ محنت ورتي- جي ڪڏھن ڪنھن مٽيءَ جا ٻہ ٻار کنيا ٿي تہ ھن ٽي کنيا ٿي- الغرض اسلامي مزورن جي جماعت ۾ حضرت علي بہ شريڪ ھو- خود خدا جو پيغمبر بہ ڪم ڪري رھيو ھو-

---

* المرتضي ص - ۱۲۴ - اعجاالتنزيل ص - ۱ -

B تواريخ ڪامل ابن اثير ص ۴۰ جلد ٻيو.

مسجد لهي نيار ٿي - تڏهن اهي ويجهو رسول الله صلعم پنهنجو ۽ علي المرتضيٰ جو گهر اڏايو - مسجد ۾ جمع نماز پڙهي رسول الله صلعم حضرت عليءَ کي ولي گهر ۾ داخل ٿيا - دنيا جي تاريخ جا گهڻائي ورق هيٺ مٿي ڪياسين ته ڪو اهڙو نظارو نظر اچي جهڙو اڄ جمعي جي ڏينهن مسجد نبويءَ ۾ نظر آيو - اهو اهو نظارو آهي جنهنجي عدم موجودگيءَ تي اسلام اڄ ماتم ڪري رهيو آهي - پنهنجي ٻارن ڪن سڱاول، پنهنجي وطن کان جدا، پنهنجي عزيزن وڏن لوڙيل، هڪ ڌاريءَ شهر ۾ آيا آهن.

مڪي مان مسلمان آئي انها پنهنجو وطن ڇڏي جان بچائي مديني ۾ آيا هئا جتي نه سندن گهر گهاٽ هو نه ٻار ٻچو ڪو ٻيلي سواءِ خدا جي. تنهنڪري مديني جي هر هڪ مسلمان مڪي جي هر هڪ مسلمان کي پنهنجو ديني ڀاءُ ڪري اختيار ڪيو ۽ هنکي پنهنجي ملڪيت جو اڌ حصو ورهائي ڏيڻ جو واعدو ڪيو ٿي. "انّي اخيك وانت اخي" (آئون تنهنجو ڀاءُ آهيان ۽ تون منهنجو ڀاءُ آهين) جون جوشيليون صدائون آسمان تائين چڙهي رهيون هيون - مهاجر ۽ انصار ڀائڻ ۾ هڪ ٻئي کي ڀاڪر پائي ابدي ۽ عالمگير برادريءَ جو بنياد دنيا جي تواريخ ۾ پهريون دفعو قائم ڪري رهيا هئا. سڀني جا ڀائر ٿي ويا ۽ ڪو اهڙو ڪونه بچيو جنهن جو ڪو ڀاءُ نه ٿيو هجي سواءِ حضرت عليءَ

هي. ڪو بہ هن جو ڀاءُ ڪو نہ ٿيو. حضرت علي اتان اٿي رسول الله جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ پنهنجي ڀاءُ نہ ملڻ جو سبب دريافت ڪيائين. رسول الله صلعم بروقت حضرت علي؏ کي پنهن جي سيني سان لڳايو ۽ هڪ عجيب سرور ۽ خوشيءَ ۾ فرمايو ”يا علي انت اخي في الدنيا والاخرة“ اي علي تون منهن جو ڀاءُ آهين دنيا ۽ آخرت ۾ *

غزوات ۽ نڪاح

غزوات رسول صلعم

غزوه جي معنيٰ آهي جنگ ۽ سريہ جي معنيٰ بہ جنگ آهي. غزوه ۽ سريہ ۾ فرق اهو آهي جو غزوه ۾ رسول الله خود شريڪ هوندو هو ۽ سريہ ۾ سندن ڀاران ڪو عملدار. غزوه جو جمع غزوات آهي. حضرت علي گهڻو ڪري سيني غزوات ۾ رسول الله سان شريڪ رهندو هو ۽ هر جنا ڀيٽي ۾ اسلامي فوج جو علمدار ٿي لڙندو هو. ”عن ثعلبہ ابن ابي مالڪ قال كان علي اخذ رايہ رسول الله صلي الله عليہ وسلم

---

* صحيح ترمذي باب المناقب سوانح عمري ص ٢٥٨ باسناد دار قطن و استيعاب كنز المال معجم الكبير طبراني مناقب احمد ابن حنبل جمع الجوامع سيوطي تاريخ ابو الفدا ص ٣٠١

يوم بدر والمشاهد كلها" * يعني ابن عباس فرمائي ٿو ته غزوه بدر ۽ ٻين سڀني لڙاين (مشاهد) ۾ جناب علي المرتضيٰ رسول الله صلعم جو علمدار ٿي رهندو هو. غزوات جي احوال ڏيڻ کان اڳي رسول الله صلعم جي نازڪ حالت بابت ڪجهه لکڻ ضروري آهي- رسول الله صلعم ۽ ٻيا مهاجر ڪافرن جي هٿن مان ڀڄي اچي مديني ۾ پناه وٺڻ لڳا هئا. تڏهن به اسلام ۽ مسلمانن جي پاڙ پٽڻ ۽ پيغمبر جي قتل جو خيال ڪافرن جي دل تان لهي نٿي سگهيو- خود مديني جي پناه گاه ۾ به ڪو سڀ رهاڪو مسلمانن جا همدرد ڪونه هوا بلڪ جيڪن ته پوءِ ثابت ٿيندو، اهي رسول الله جا جاني دشمن ثابت ٿي پيا- رسول الله کي هيٺيان مشڪل ڪم درپيش هوا.

(۱) ان ڳالهه جي خبر رکڻ ته مڪي جا قريش ڇا ڪري رهيا آهن ۽ ڪهڙا فساد گهڙي رهيا آهن.

(۲) جي قومون مديني ۾ يا مديني جي ڀسگردائيءَ ۾ رهن ٿيون تن کي قريش جي فسادي ڄار ۾ ڦاسائڻ کان بچائڻ ۽ انهن سان دوستي ۽ محبت جو لاڳاپو پيدا ڪرڻ-

(۳) جي مسلمان اڃان مڪي ۾ هوا ۽ وجهه وٺي اتان جان بچائي نڪري سگهن ها تنهي مدد ڪرڻ-

---

* مناقب امام احمد حنبل

(۴) جيڪڏهن قريش مديني تي ڪاهي اچن ته مديني جي چڱيءَ طرح حفاظت ڪجي.

(۵) جي مسلمان ڪافرن جي نوڪري يا غلاميءَ ۾ آهن تنکي جيڪڏهن ڪافر تڪليف پهچائين جهڙيءَ طرح گهڻن کي تڪليفون پهچي رهيون هيون ته انهن ستم رسيدن کي چڱيءَ طرح ڇڏائجي.

هاڻي غزوات جي معنيٰ به پوريءَ طرح صاف ٿي وئي هوندي يعني مذهبي آزادي جي قائم رکڻ لاءِ يا ستم رسيده مسلمانن کي ڪافرن جي ظلمن کان ڇڏائڻ لاءِ جي لڙايون جاري ٿيون تنکي غزوات سڏبن ٿا.

مهينو صفر سنه ۱ هه غزوه "ودان"

مديني وارن سان عهد نامي ڪرڻ کان پوءِ رسول الله ودان جي ڪوٽ ڏانهن روانا ٿيا. اهو ڪوٽ مديني ۽ مڪي جي وچ ۾ فرع جي پاسي آهي. فرع جحفه سان گڏيل آهي. حرشي هتان ٦ ميل ۽ ابوا ٨ ميل آهي. ابوا اهو هنڌ آهي جتي رسول الله صلعم جي والده حضرت آمنه جي قبر آهي. حضرت عليءَ کي ولي اوڏانهن روانا ٿيا. قبيلو بني بڪر جن جو خانداني سلسلو رسول الله سان عبدمناف ۽ ڪنانه جي پشت ۾ رهي گڏجي ٿو، انهي رهندا هوا. قبيلي وارن غير جانبداري تي رهڻ جو عهدنامو ڪيو يعني نه مسلمانن سان شريڪ ٿيندا ۽ نه مڪي جي

ڪافرن سان. اهو عهد نامو ڪري رسول الله پنهنجي جماعت سميت مديني موٽي ويا. *

غزوه بواط

اها غزوه ربيع الاول سنه ١ هه ۾ ٿي. بواط نالي ننڍو ڳوٺ جبل جهنه سان گڏيل آهي ۽ رضوي ٽڪريءَ وٽ بيٺل آهي. رسول الله صلعم کي معلوم ٿيو ته قريش جنگ جي پوري سامان سان رضويءَ تائين پهچي ويا آهن ۽ مديني جي طرف اچڻ جو ارادو رکن ٿا. اهو ٻڌي اسلامي جماعت کي تياريءَ جو حڪم ڏنائون ۽ علي المرتضيٰ کي لشڪر جو علمدار ڪيائون پر بواط جي ويجهو پهچڻ کان معلوم ٿيو ته اها خبر بي بنياد افواهه آهي. D

غزوه سفوان يا بدرالاوليٰ E

بدر هڪڙي چشمي جو نالو آهي جو صفرا واديءَ جي پڇاڙيءَ ۾ مڪي ۽ مديني جي وچ ۾ آهي. هتان سمنڊ جو ڪنارو هڪ رات جو رستو آهي. چشمه بدر تي عربستان جا ٻه مشهور قبيلا بني مدلج ۽ انهن جا رفيق بني ضمره آباد هوا. هن غزوه جو اهو سبب

---

* ڪامل ابن اثير ص - ۴۵

D ڪامل ابن اثير ص ۴۵-

E ڪامل ابن اثير ص ۴۶-

هو جو ڪرز بن جابر الفهري مديني وارن جو مال ڦري ورتو. مديني وارن رسول الله وٽ دانهن آندي. رسول الله صلعم اسلامي جماعت کي ڪوچ جو حڪم ڏنو ۽ حضرت عليؑ کي جهنڊو سپرد ڪري بدر ڏانهن روانا ٿيا. جڏهن بدر جي چشمي تي پهتا تڏهن انهي قبيلن پنهنجي قصور تي پڇتايو ۽ صلح جا خواستگار ٿيا. رسول الله صلعم انهن سان به بني بڪر وارو عهد نامو ڪيو.

* غزوه ذوالعشيره

اها غزوه جمادي الاخر سنه ١ هه ۾ ٿي. ذوالعشيره جو ڳوٺ مڪي ۽ مديني جي وچ ۾ ينبوع جي طرف آهي. هتي به چشمه بدر وارا قبيلا آباد هوا رسول الله صلعم کي معلوم ٿيو ته هتي جا ماڻهو به اسلام سان خصومت رکن ٿا ۽ مديني تي حملي ڪرڻ وارا آهن. اسلامي جماعت وٺي ۽ حضرت عليؑ کي علمدار بڻائي اوڏانهن روانا ٿيا پر هتي پهچڻ کان معلوم ٿيو ته اها خبر بلڪل غلط آهي تنهن ڪري مسلمان انهن سان صلح ڪري موٽي مديني ويا.

غزوه بدرالڪبريٰ

اها پهرين غزوه آهي جنهن ۾ مسلمانن کي قريش جي ڪافرن سان تلوار ڪڍڻ جو لاچار ٿيو. مسلمانن جو تعداد ٣١٣ هو ۽ قريش جي فوج ٩٥٠ يا هزار جي قريب هئي 2

ڪامل ابن اثير ص ٤٥

2 ڪامل ابن اثير ص ٤٧ ابوالفدا ص ١٣٤

مشرڪن جي فوج جي ڪثرت ۽ مسلمانن جي قلت ڏسي ڪنهن کي به ڪاميابيءَ جي اميد نه هئي۔ مشرڪن جي فوج وڏي دٻدٻي سان مديني جي طرف رواني ٿي۔ ڳائيندڙ عورتون به انهن سان هيون، عيش ۽ عشرت جو سامان به ساڻن هو۔ نو نو ڏهه ڏهه اٺ ٻئي وقت ذبح ڪيا ويندا هئا۔ قريش جا معزز ۽ مشهور رئيس جي طرفان هڪڙو ڏينهن لشڪر جي دعوت ٿيندي هئي۔ *

اسلامي فوج ۾ نه اهو بندوبست هو نه سامان نه ايترن سوارن جي ڪثرت هئي نه ايترن پيادن جي جماعت۔ لشڪر ۾ ڪل ٣١٣ آدمي هوا۔ جن لاءِ سواري به پوري طور سان موجود نه هئي۔ ٣١٣ ماڻهن لاءِ ڪل ٻه گهوڙا ۽ ٧٠ اٺ هوا۔ هڪڙي اٺ تي واري وٽيءَ ٽي ماڻهو سوار ٿيندا هئا۔ خود رسول الله صلعم جو اٺ به پائيواريءَ کان خالي نه هو ۽ ڪڏهن حضرت علي ۽ ڪڏهن زيد ابن حارث۔ اسلامي فوج ڪافرن کان پهريائين چشمه بدر تي پهچي وئي۔ مسلمانن پنهن جا تنبو چشمه کان ڪنهن قدر فاصلي تي لڳايا۔ رسول الله صلعم دشمن جي ڳولا ڪئي ۽ زبير العوام ۽ سعد ابن وقاص کي حضرت علي سان گڏ ڳولا ۾ روانو ڪيو۔ حضرت علي اچان چاهه بدر تي مس اچي ويٺو هوندو

---

* مغازي الصادق واقدي ص ٢٦

ته اتي هڪڙو حبشي به آيو ۽ چاه بدر تي بيهي رهيو. حضرت علي هنجي صورت ڏسڻ شرط سڃاڻي ورتو ته هو مخالف فوج جو جاسوس آهي ۽ اسانجي خبر ڪڍڻ آيو آهي. حبشي گهبرائجي خاموش ٿي بيٺو هن جي گهبراهٽ، خوف ۽ دهشت ڏسي حضرت علي يڪدم هنجي طرف وڌيو ۽ هنکي گرفتار ڪري رسول الله جي خدمت ۾ وٺي آيا. هو اهڙو ڏکي رهيو هو جو سوال پڇڻ شرط چئي ڏنائين ته آئون مشرڪن جو غلام آهيان ۽ عريض منهن جو لالو آهي آئون فقط اسلام جي حقيقت دريافت ڪرڻ لاءِ هتي آيو هوس اهي ماڻهو هتان ٻن ڪوهن تي لٿل آهن*

خدا جو رسول دشمن جي خبر ٻڌي تسلي ڪري ويٺا. ٻئي ڏينهن مشرڪ به پهچي ويا. پهريون ڏينهن ته خير سان گذري ويو ڪنهن کي ڪنهن کان تڪليف ڪانه ملي. پر ٻئي ڏينهن صبح ٿيڻ شرط قريش پنهنجي فوج جون قطارون درست ڪرڻ لڳا. سج اڀرڻ وقت اسلام جي مخالفت تي زبانن جي طرح مياڻن مان تلوارون ڪڍيائون. اها رمضان جي ١٧ تاريخ هئي ۽ سنه اول هجريءَ جي پوري ٿيڻ ۾ باقي ٣ مهنا ۽ ١٣ ڏينهن هئا. الله جي رسول انهن گمراهن کي چوارائي موڪليو ته آئون توهان سان لڙڻ واسطي ڪونه آيو

---

*طبري جلد چوٿون ص ٣٩٦

آهيان، بلڪ توهان کي نصيحت ڪرڻ، سمجهائڻ ۽ خدا جي سچي سنئين واٽ ڏيکارڻ آيو آهيان، توهان منهنجون ڳالهيون ٻڌو ۽ اهي خونريزيون ڇڏي ڏيو. پر اهي اهڙا ڪڌ هڻ هئا جو رسول الله جون هدايتون ڪن ڏيئي ٻڌن. لڙائي شروع ٿي ويئي ۽ مشرڪن جي قطارن مان ساڳي وقت ٽي سلاح پوش (هٿيار ٻڌل) جوان ميدان ۾ اچي مسلمانن کي لڙڻ لاءِ سڏڻ لڳا انهن ۾ پهريون شيبه هو، ٻيو عتبه هو، ٽيون وليد. اهي ٽيئي ڄڻا پنهنجي وقت جا نامي آزمودگار ۽ زماني جا چيدا پهلوان هئا ۽ ساري عربستان ۾ انهن جي جرئت ۽ همت جون ڳالهيون هر وقت زبانن تي هيون. خدا جي رسول انهن جا اهڙا جوان ڏسي فرمايو ”هذه مڪه القت افلاذ ڪبدها“ يعني مڪي پنهنجي جاتيءَ جا ٽڪرا سامهون ڪڍي رکيا آهن.*

خدا جي رسول صلي الله عليه وسلم پنهنجي انصار جي جماعت مان (مديني وارن مان) ٽي جوان چونڊي انهن جي سامهون موڪليا. پر انهن جوشيلن مشرڪن عربستان جي شجاعت جي قديم قانون جي مطابق انهن اسلامي مجاهدن کي جنگ جي ميدان مان اهو چئي موٽائي موڪليو ته اسان پنهنجي مٽ سان لڙندا آهيون ۽ پنهن جا ٻاڻ ۾ لڙون ٿا. اسان نه ٿا چاهيون توهان

---

* واقدي ص ٣٧

ڪير آهيو. پر مهاجرن مان اسان جي مٽ لڙڻ وارا چونڊي موڪليو* مهاجرن جو تعداد ڪل ۷۷ هو. رسول الله صلي الله عليه و سلم بني هاشم مان ٽي بزرگ چونڊي موڪليا جي قريش ۾ هئا ۽ مهاجر به ۽ اهي هي هوا. عبيده ابن حارث ابن عبدالمطلب، حمزه ابن عبدالمطلب ۽ علي ابن ابي طالب ابن عبدالمطلب، يعني ٻه پنهنجا سوٽ ۽ هڪڙو چاچو. ابو عبيده جي سامهون شيبه ابن ربيعه ٿيو، حضرت حمزه جي سامهون عتبه ابن ربيعه ٿيو ۽ حضرت عليؑ جي سامهون وليد ابن عتبه. ٽيئي جوڙا پنهن جي شجاعت ۽ پهلوانيءَ جي جوش ۾ رجز خواني (بيت) پڙهڻ لڳا.

ان ڏينهن حضرت عليؑ کي سفيد پشمينو مٿي تي ٻڌل هو ۽ سندن بدن هٿيارن سان ڍڪيل هو. جنهن ڪري سندس مخالف وليد کيس سڃاڻي نه سگهيو. وليد جي رجز جي جواب ۾ جو رجز حضرت علي پڙهيو سو اهو هو.

” تبا و تعسا لک - يا ابن عتبه
اسقيک من الکاس المنايا شربت
ولا ابالي بعد ذالک غبت “

---

* واقدي ص ۴۹، مدارج النبوت ۱۹۵، طبري جلد چوٿون ۳۹۷

معنيٰ :- اي ابن عتبه موت ۽ بربادي توتي پوي آءٌ اڄ توکي موت جو پيالو پياريان ٿو ۽ اها پرواهه نٿو ڪريان ته هاڻي تون وري موٽي نه ايندين. *

سڀ کان پهريائين جنهن شخص پنهنجي مخالف کي ماري ڇڏيو سو حضرت علي هو. وليد کي هڪڙي تير لڳندي ئي لڙڻ جو تاب نه رهيو. هن پنهن جي والد عتبه، ڏانهن ڀڄي وڃڻ گهريو ٿي جو انوقت حضرت حمزه سان جنگ ۾ مشغول هو پر حضرت عليءَ جي تيز تلوار هن جي اميد بدران هن جي حياتي پوري ڪري ڇڏي ۽ هو زمين تي پنهنجي خون ۾ خود ڦٿڪڻ لڳو A

پنهنجي مخالف کي پورو ڪري حضرت علي حضرت حمزه جي طرف ڌليو هن جي اچڻ شرط حضرت حمزه به پنهنجي دشمن عتبه کي ختم ڪيو. ڪافرن مان باقي رهيو شيبه جو عبيده سان لڙي رهيو هو. هيل تائين انهن جي خوب تلوار بازي جاري هئي ڪو ڪنهن کان ڏاڍو نه ٿي ويو هو پر لعنت شيبه جي تير حضرت عبيده جو پير زخمي ڪري ڇڏيو. هن جي پير جو گوشت لٽڪڻ لڳو. اڃان شيبه هن جي قتل جي تدبير سوچي رهيو هو ته خود سندس مٿي تي موت پهچي ويو. حضرت عليءَ جي هڪڙي ڌڪ هنکي گهوڙي تان مرده ڪري هيٺ ڦٽو ڪيو. 6

---

* طبري ۳۹۷- ابو الفدا ۳۰۴- واقدي ۵۶. ديوان علي ۵۶

A طبري جلد چوٿون ۳۹۸

6 المرتضيٰ ص ۴۹ باسناد ڪامل ابن اثير.

قرآن شريف ۾ به ان واقع جي طرف اشارو آيو آهي "ام حسب الذين اجترحوا السيات ان نجعلهم كالذين"* ڇا اهي ماڻهو جي بدڪار آهن اهي سمجهن ٿا ته اسان کين انهن جي مانند ڪنداسين جي ايمان رکن ٿا ۽ نيڪيون ڪن ٿا۔ انهن جي زندگي ۽ موت برابر آهي ڇا؟ خراب انهن جو خيال آهي.

حضرت علي اڃان ميدان ۾ بيٺو هو ۽ ڪنهن ٻئي مخالف جو انتظار ڪري رهيو هو۔ طعيمه ابن عدي هن جي سامهون ٿيو۔ حضرت علي هن کي پنهنجي تلوار جي چوٽ هڻي چيو ته هاڻي وڃ توکي وري ڪنهن سان لڙڻ جي ضرورت ڪانه ٿيندي A طعيمه چٽ ٿيو ته عاص ابن سعيد کي موت ميدان ۾ وٺي آيو اچڻ شرط هن حضرت عليءَ تي حملو ڪيو۔ ٿوري ڇماڇميءَ کانپوءِ هن جي همٿن کي به حضرت عليءَ مٽيءَ ۾ ملائي ڇڏيو۔ ڪافرن کي وهم لڳو ته جو شخص ابوجهل جي زره ڍڪي علي المرتضيٰ جي سامهون ويندو سو بيشڪ حضرت عليءَ جي تلوار کان محفوظ رهندو۔ عبدالله ابن لبدز ابن ربيعه ابوجهل جي زره ڍڪي علي المرتضيٰ جي سامهون ٿيو ۽ هڪڙي ضرب سان بيهان ٿي پنهنجي پائرن جي پاسي ۾ پئجي رهيو.

---

* بخاري باب المغازي المرتضيٰ ص ۳۱

A ڪامل واقدي ۳۶۵

ابو جهل فوج جي اها حالت ڏسي عام حملي جو حڪم ڏنو- سڀ قريش ساڳئي وقت تي ڪاهي پيا- حضرت علي به تلوار هٿ ۾ ڪڍي انهنجي قطارن مان آرپار ايندو ۽ ويندو رهيو ۽ رجز پڙهندو رهيو جنهن جي ٻوئين مصرع هيءَ آهي.

” اقص به ڪل عدو عني
لمثل هذا ولد تني امي “

آئون پنهنجي تلوار سان دشمن کي دفع ڪندو آهيان ۽ اهڙيءَ ڪم واسطي منهنجيءَ والده مون کي پيدا ڪيو آهي*

هن ڳالهه تي سڀني مورخن **جو** اتفاق آهي ته حضرت علي ان ڏينهن ڪافرن جي وڏي جماعت تي ٽي ڪاهون ڪيون ۽ هر ڪاهه ۾ انهنجي گهيري کي ڀڃي ٻاهر نڪري ويو ٿي ۽ رسول الله جو ديدار ڪري وري ميدان ۾ موٽيو ٿي- ٽيون حملو اهڙو زور ڪيائين جو ڪافرن جا قدم ئي فقط جنگ جي ميدان مان کڄي ويا پر قريش جا گهڻيئي سردار ۽ جوان به جهان مان کڄي ويا ۽ اک ڇنڀ ۾ حارث بن زمعه؛ زمامه بن اسود؛ نوفل ابن خويلد؛ عثمان ابن ڪعب؛ عثمان ابن مالڪ؛ حنظله ابن ابو سفيان؛ عثمان ابن طلحه؛ بيجان ٿي خاڪ ۽ خون ۾ ليٽندا نظر آيا 2

---

* اتحاف اهل اسلام ص ۳۹ فواتح مبيذي ۴۷۴

2 اتحاف ۴۹ روضته الصفا ۶۸ واقدي ۳۹۷ سوانح عمري ۲۳۰ باسناد مطالب السئول و ڪفايت الطالب

ڪافر ڀڄڻ لڳا حضرت علي رسول الله صلعم جي حضور ۾ آيو پر ڏسي ته خدا جو رسول سجدي ۾ پيو آهي ۽ عجب درد مان فرمائي رهيو آهي.

”يا حي يا قيوم برحمتڪ استغيث“

خدا جي رسول سجدي مان سر مٿي ڪنيون ته حضرت علي کين بدر جي فتح جي خوشخبري ٻڌائي. اسلامي تواريخن ۾ جو درجو جنگ بدر کي حاصل آهي اهوئي عيسائي تواريخن ۾ قسطنطنين جي ”بيٽل آف برج“ کي جي ڪڏهن قسطنطنين پنهنجي لڙائي ۾ پنهنجي مخالفن تي فتحياب نه ٿئي ها ته اسان جي خيال ۾ ڪو به عيسائي مذهب جي نالي وٺڻ وارو اڄ دنيا ۾ ڪو نه لڀي ها. اهڙيءَ طرح بدر ۾ اهل اسلام کي ڪاميابي نه ٿئي ها ته مشرڪ ان ڏينهن اسلام جي پاڙ پٽي ڇڏين ها *

جنگ بدر کان پوءِ رسول الله صلي الله عليه و سلم بيبي فاطمه جي شادي حضرت علي سان ڪئي. حضرت فاطمه جي عمر ٩ ورهيه هئي ۽ حضرت علي ٢١ سالن جو هو ڏينهن جمعي جو هو ۽ تاريخ پهرين ذي الحج مهيني جي هجري سن جو ٻيو سال.

شاديءَ جي مجلس ۾ حضرت ابوبڪر حضرت عمر ۽ حضرت طلحه ۽ حضرت زبير ۽ انصارن مان به اوترائي حضرات شريڪ ٿيا. رسول الله صلي الله عليه و سلم

---

* ڪاشف الحقائق مولف شمس العلماء مولوي سيد امداد امام صاحب ۴۰۳

حضرت عليءَ کي چيو ”مون کي خدا حڪم فرمايو آهي ته آئون فاطمه سلام الله عليها کي توکي شاديءَ ۾ ڏيان. مون هن جو نڪاح توسان ۴۰۰ چانديءَ جي مثقال تي ڪيو آهي توُن راضي آهين؟“ حضرت علي فرمايو ”هائو آئون راضي آهيان“ تنهن کان پوءِ حضرت علي مسجد ۾ ويو. جڏهن سجدي کان فارغ ٿيو تڏهن رسول الله صلي الله عليه و سلم فرمايو ”خداوند تعاليٰ توهان ٻنهي تي پنهنجي برڪت نازل فرمائي ۽ توهان ٻنهي جي ڪوشش کي نيڪ ڪري ۽ توهان ٻنهي مان پاڪ اولاد ڪثرت سان پيدا ڪري“ انس رضه جو قول آهي ته الله تعاليٰ انهن ٻنهي مان پاڪ اولاد ڪثرت سان پيدا ڪيو * انهن ٻنهي صاحبن جي زندگي محبت ۽ الفت ۽ سچي خوشي ۽ راحت جي ڪامل تصوير نظر آئي آهي.

مدينه

بدر جي فتح کانپوءِ خدا جي رسول صلي الله عليه و سلم کي مڪي جي مشرڪن کان ڪجهه ڏينهن لاءِ آرام مليو پر هاڻي مدينه ۽ انجي آس پاس جا رهاڪو

---

*امام احمد حنبل اهو سارو احوال تفصيل سان لکيو آهي ۽ مٿيون بيان به هنجي احوال مان ڪڍيل آهي.

بغاوت جو اظهار ڪرڻ لڳا- مدينو مڪي کان ١١ ڏينهن جي فاصلي تي اتر جي طرف بيٺل آهي. هاڻي اهو شهر تمام مضبوط ۽ محفوظ آهي- پر رسول الله جي مشهور خندق ٺهرائڻ کان اڳي اهو شهر بلڪل کليل هو ۽ ٻاهرين حملن جي خطري ۾ رهندو هو ان جو اصلوڪو نالو يثرب آهي.

يثرب جي پسگردائي ۾ سڀ کان پهريائين قوم عمالقه جا ماڻهو وسايل هئا انهن ماڻهن ان شهر جو بنياد وڌو يثرب نالو انهن جو رکيل آهي جو رسول الله جي نالي تائين قائم رهيو- بابل روم ۽ يونان جي بدلي وڃڻ وارن کان تنگ ٿي يهودين جا گهڻيئي فرقا عربستان ۾ اچي پناه وٺڻ لڳا، انهن مديني جي قديم رهاڪن کي برباد ڪري ڇڏيو ۽ اهي ماڻهو خود قبيلا قبيلا ۽ فرقا فرقا ۾ ٿي مديني جي آس پاس رهڻ لڳا، انهن ۾ زياده مشهور قبيلا اهي هوا- بني نضير خيبر ۾ رهندا هئا بني ڪنعان مديني ۾ رهندا هئا بني قربط فدڪ ۾- انهنمان بني ڪنعان جي قبيلي زور وٺي عربستان جي ٻين قريب قريب قبيلن تي قوت حاصل ڪئي هئي پر پوءِ بني قحطان جي ٻن مشهور قبيلن جي يهودين جي قبيلن سان لڙائي جاري ٿي ويئي ان وقت کان وٺي اهي پاڻ ۾ برابر لڙندا رهيا پر رسول الله صلعم جي نبوت جي قريب

انهن قبيلن يڪدم پنهن جي سالها سالن جي لڙائي بند ڪئي ۽ پاڻ ۾ صلح ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيا*

مديني شريف پهچي رسول الله صلعم انهن ماڻهن کي مسلمان ته نه پر پنهنجو طرفدار ته ضرور بڻائي ورتو. اهي ماڻهو رسول الله صلعم جي خدمت ۾ برابر ايندا ويندا رهيا. ٻن سالن تائين يهودين اسلام سان رفاقت قائم رکي پر جنگ بدر جي فتح ٿيڻ شرط انهن جي دلين ۾ اسلام جي طرف کان بغض ۽ حسد پيدا ٿيڻ لڳو ۽ انهن جي شڪلين مان صاف بغاوت جون علامتون ظاهر ٿيڻ لڳيون.

يهودين ۾ سڀ پهريائين بني قيقاع جي خاص مديني ۾ رهندا هئا اسلام جا دشمن ٿيا. مديني ۾ هڪڙي بازار به انهن جي نالي سان مشهور هئي جنهنکي سوق بني قيقاع سڏيندا هئا ڪنهن مسلمان جي عورت ڪنهن ضرورت سببان انهن جي بازار ۾ وئي. هڪڙي يهودي ان عورت سان وحشياني نموني مذاق ڪيو بلڪ ڪليو ڪلم هنجي پرده دري ڪئي. ان حرڪت تي هڪڙي مسلمان کي اسلام جي غيرت جو جوش آيو ۽ هن وڏي ان يهوديءَ کي اهڙو ڌڪ هنيو جو ڌڪ سان چٽ ٿي ويو. يهودين اها حالت ڏٺي ۽ اهي يڪدم گڏ ٿي ويا ۽ گڏجي هن اڪيلي مسلمان کي تلوارن جي ڌڪن سان

---

* اسپرٽ آف اسلام ص ۱۳۲

ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيائون. اهو واقعو ان زماني ۾ ٿيو جڏهن رسول الله صلي الله عليه وسلم جنگ بدر ۾ مشغول هئا. جڏهن جنگ تان موٽي آيا تڏهن يهودين سوچيو ته خدا جو رسول اسانکي ضرور سزا ڏيندو. اهو سوچي انهن يڪدم عهدنامو پهي ڇڏيو ۽ اهو عهدنامو جو طرفين جي وچ ۾ لکيو ويو هو سو موٽائي ڏياري موڪليائون* عهدنامي جي اهڙي بي عزتيءَ تي ماٺ ڪري وهڻ کان مدينو وري قتلن ۽ لڙاين جو گهر بڻجي پوي ها. رسول الله صلعم يڪدم يهودين کي چوارائي موڪليو ته توهان مسلمان ٿيو نه ته بدر وارن جهڙو توهانجو به حال ٿيندو. يهودين جواب ڏياري موڪليو ته ”اي محمد؟ تون پنهنجي قوم کي شڪست ڏيڻي ناز نه ڪر توکي اهڙن ماڻهن سان سامهون ٿيڻو پيو هو جي (وبچارا) جنگ جي هنر مان واقف نه هئا. جيڪڏهن تون اسان سان به ساڳيو برتاءُ ڪندين ته توکي معلوم ٿي ويندو ته لڙڻ وارا اهڙي طرح لڙندا آهن B

اهو گستاخي ۽ تمد جو جواب ٻڌي اسلامي فوج تيار ٿي ۽ فوج جو نشان حضرت علي کي عنايت ٿيو بني قينقاع جي محلي تي گهيرو ڪيو ويو. يهودي زبان جا زور پر دل جا ڪمزور هوا. حضرت علي جي

---

* ڪامل ابن اثير ص ٥٥ جلد پهريو

B ڪامل ابن اثير جلد پهريو ص ٥٧

هيبت ڏسي گهرن ۾ وڃي لڪي ويٺا. اها لڙائي شوال جي مهيني ۾ شروع ٿي، ١٥ ڏينهن تائين رسول الله انهن جو گهيرو ڪيو نيٺ عبدالله ابن ابي سلول جو اندروني طرح يهودين جو طرفدار هو پر ظاهري طرح مسلمانن سان شريڪ هو سو امين (حڪم) مقرر ٿيو جنهن جي فيصلي جي مطابق بني قينقاع کي شهر خالي ڪري پنهن جي مال ۽ اسباب کڻي وڃڻ جي اجازت ملي. اهي وڃي خيبر ۾ رهيا جتي پوءِ وڏي جنگ لڳي جنهنجو احوال پنهنجي جاءِ تي ايندو. بني قينقاع جي شڪست جي وير وٺڻ لاءِ يهودين جا ٻه ٻيا قبيلا بني سليم ۽ بني غطفان ڏالي مديني تي ڪاهه ڪرڻ لاءِ تيار ٿيا. اهي ڪدر جي چشمي تي گڏ ٿيڻ لڳا. اهو چشمو مديني کان ٽي منزلون پري مڪي کان عراق ڏانهن وڃڻ جي رستي تي آهي. رسول الله صلي الله عليه و سلم جي فرمان موجب حضرت علي اسلامي فوج جو جهنڊو کڻي اوڏانهن روانو ٿيو. چشمي ڪدر تي پهچڻ شرط يهودي صلح تي تيار ٿيا. حضرت علي کي غنيمت ۾ اٺ ۽ ٻڪريون ٻه مليون جي وٺي مديني شريف موٽي آيو *

---

* ڪامل ابن اثير ص ٦٧ جلد ٻيو

احد

بدر جي ميدان مان پٺ ڦيرائڻ جي وقت قريش اهو چئي ويا هئا ته اسان آئنده سال اچي پنهنجن جي قتل ٿيلن جو ضرور بدلو وٺنداسين. ڇهه ست مهينا گذري ويا ۽ هاڻي اهو وقت اچي ويو هو جو ڄڻ هن بدلي جو بندوبست ڪيو وڃي. ابو جهل ته بدر جي لڙائيءَ ۾ مارجي ويو هو. ۽ هاڻي هن جو عهدو ابو سفيان جي هٿ آيو. خود ابو سفيان شام جي ملڪ مان تجارت جو سامان وٺي آيو هو جو اڃان ورهائجي ڪونه ويو هو. پاڻ ۾ صلاح ڪري اهو سامان وڪيائون. اصل رقم کان سواءِ پنجاهه هزار مثقال سونا ۽ هڪ هزار اٺ جي نفع جا ٿيا سي لڙائيءَ جي تياريءَ واسطي رکيا ويا. مسلمانن جي برخلاف جنگ ڪرڻ ۾ ابو سفيان عربستان جي ٻين قبيلن کي به پاڻ سان شريڪ ڪرڻ گهريو، ان مراد سان هن چار معتبر شخص ٻاهر روانا ڪيا جي بني تهامه ۽ بني ڪنانه جي ٻن قبيلن کي ٿاهي سگهيا ۽ انهن جا ست سو زره پوش جوان ابو سفيان جي قاصد سان گڏ مڪي ڏانهن روانا ٿيا. جڏهن مڪي ۾ ٻاهرين مدد به پهچي ويئي تڏهن ابو سفيان تمام شان ۽ شوڪت سان فوج وٺي ٻاهر نڪتو

جنهن جو تعداد ٥ هزارن کان زياده هو- عورتن جون ۽ ١٥ عماريون فوج سان شريڪ هيون جن جي سردار هنده بنت عتبه هئي جا ابو سفيان جي زال ۽ امير معاويه جي ماءُ آهي- اها عورت به بي رحمي ۽ خون خواريءَ ۾ ابو سفيان کان هرگز گهٽ نه هئي- انهن جي سپرد اها خدمت ٿي ته عين خونريزيءَ جي وقت ۾ دف وڄائين ۽ جوش پيدا ڪندڙ ۽ همت ڏياريندڙ گيت ڳائي قريش جي جوانن کي جوش ڏيارين ۽ پنهنجن مٺن آلاپن سان انهن کي مرڻ مارڻ تي تيار ڪن- انهن تيارين سان مشرڪن جي فوج مڪي مان رواني ٿي مديني پهتي- انهن ۾ ۽ شهر جي وچ ۾ احد جو جبل رهجي ويو- ابو سفيان پهچڻ شرط آس پاس جون کيتيون چٽ ڪيون ۽ مسلمانن جا ڪجورن جا وڻ لٽي برباد ڪيا- رسول الله صلي الله عليه وسلم کي ان ايندڙ ڪاهه جي خبر اڳ ۾ ئي پهچي وئي هئي ۽ معارج النبوت جي مصنف جي تحقيق موجب اها خبر حضرت عباس کان پهتي هئي-

رسول الله جي مرضي مديني ۾ ويهي انهن سان لڙڻ جي هئي پر ڪن مسلمانن ائين ڪرڻ مناسب نه ڄاتو ۽ مسلمانن جي زور تي رسول الله صلي الله عليه وسلم هڪ هزار مهاجر ۽ انصار جي جماعت وٺي شهر کان ٻاهر نڪتا- خاص مديني جا يهودي جي اڳا تائين

اسلام جي تائيد ۾ زباني اقرار ڪندا هئا سي الوقت بالڪل علحدا ٿي ويا ۽ طلبيءَ تي به انهن مان ڪو مسلمانن سان شريڪ ڪونه ٿيو - جنگ جي ميدان جي تصوير مٿئين پرتن پنهنجي مڪي جي سفر نامي ۾ تمام چڱيءَ طرح ڪڍي آهي جا هيٺ ڏيکارجي ٿي- اهو جنگ جو ميدان جو اسلامي تواريخن ۾ گهڻو مشهور آهي؛ احد جبل جي ڏکڻ ۾ آهي- مشرڪن جي فوج جنگ جي ميدان ۾ اڌ چنڊ جي شڪل ۾ پنهنجي سپهسالار ابوسفيان جي پٺيان ۽ ٻين کي وچ ۾ رکي اڳتي وڌي- اهو هنڌ جبل جي درّي ۾ اتر جي طرف آهي- سارو ميدان قبرستان آهي ۽ سرخ سفيد ارغواني ۽ مختلف رنگن جي پٿرن سان ڇانيل آهي جنهن مان هرهڪ ڏسڻ واري کي معلوم ٿي سگهي ٿو ته احد جا شهيد هتي دفن ٿيل آهن- هن پاڪ جبل جي طرف نظر ڪرڻ ڪان ٿوري گهڻي دهشت ضرور پيدا ٿئي ٿي- انجا سخت ڪنارا زمين جي مٿاڇري تان لوهه جهڙا معلوم ٿين ٿا ۽ انهن سنگين ۽ لوهه جهڙي ديوارن ۾ فقط هڪڙو ئي تنگ دره آهي؛ جنهن ۾ مشرڪن جي فوج الوقت لڪي ويٺي هئي- جڏهن اسلام جي تيراندازن نافرماني ڪري غنيمت جي لالچ ۾ ڇڏي خالد ابن وليد کي اسلامي لشڪر تي جهٽ مارڻ جو وجهه ڏنو اتي نڪو ٻوٽو آهي نه وڻ نه پکي نه جانور فقط نيلي رنگ جو چمڪندڙ آسمان چمڪي الڪي هيڪاري

خوفناڪ ٻڌائي رهيو آهي * رسول الله صلي الله عليه وسلم هڪ هزار جي جماعت وٺي مديني مان نڪتا هئا تن مان ٽي سو منافق ته واٽ تان موٽي ويا باقي ست سو آدمي اسلامي فوج ۾ رهجي ويا. ٻئي ڏينهن شوال جي ١١ تواريخ خدا جي رسول صبح جو سويري اسلامي فوج کي درست ڪيو. اسلام جي جان نثارن کي دشمن سان سامهون وڙهڻ جي اجازت ڏنائون. مهاجرين جي جماعت جو جهنڊو جناب علي المرتضيٰ کي عنايت فرمايائون. قبيلي خزرج جو جهنڊو جناب ابن منذر کي؛ قبيلي اوس جو سعد ابن عباده کي. انتظام کانپوءِ رسول الله کي دشمن جي پاهران اچي ۽ اوچتي حملي ڪرڻ جا سڀ رستا بند ڪرڻ ضروري معلوم ٿيا. ٻئي ڪنهن پاسي کان ان ڳالهه جو خوف ڪونه هو پر هڪ تنگ پيچري کان؛ جو احد جبل جي ان حصي ۾ هو، جنهنکي عينين سڏين ٿا. اهو البته خطري جو هنڌ هو ۽ انهيءَ محفوظ رکڻ از حد ضروري هو. عبدالله ابن جبير کي پنجاهه تير اندازن جو ڏيئي اُنکي ان جاءِ تي مقرر ڪيائون ۽ اهو رستو بند ڪيائون ۽ گهڻن تاڪيدن سان هنکي چيائون ته اسان کي خواه شڪست ملي يا فتح اسان پڄون يا ڀڄون توهان اتان هرگز قدم نه ڪڍجو ۽ اها جاءِ نه ڇڏجو.

---

* اسپرٽ آف اسلام ص ١٥٥

بسم الله الرحمان الرحيم

حضرت عمر ۽ حضرت علي جي هڪ ٻئي سان ڪامل

محبت ۽ سچي دوستي

حضرت عمر کي جڏهن ڪو مشڪل مسئلو پيش ايندو هو تڏهن حضرت علي کان صلاح وٺندو هو ۽ جواب ۾ تعريف ڪندو هو. حضرت عمر جا هيٺيان قول سڀئي اسلامي تواريخن ۾ موجود آهن

۱- ”لولا علي لهلک عمر“

علي نه هجي ته عمر هلاڪ ٿي وڃي.

۲- ”ڪان عمر يتعوذ بالله من معضلة ليس لها ابوالحسن“

عمر هميشه ان مشڪل واسطي خدا کان پناهه گهرندو جنهن جي فيصل ڪرڻ لاءِ ابوالحسن عليه السلام موجود نه هجي

۳- ”يا ابالحسن لا ابقاني الله بشديدة لست بها ولا في بلدة لست فيه“

يا ابا الحسن اها سختي خدا مون تي نه وجهي جنهن کي پري ڪرڻ لاءِ تون موجود نه هجين ۽ ان شهر ۾ خدا مونکي نه وٺي وڃين جتي تون نه هجين.

(ڪنز العمال)

۴- ”يابن ابي طالب مازلت كاشف كل مشهبه وموضع كل حكم“

اي ابي طالب جا فرزند عليه السلام تون هميشه هر شڪ جي کولڻ وارو ۽ سڀني حڪمن جي ظاهر ڪرڻ وارو آهين.

٥- ”اللهم لا تنزل بي شدت الا بوالحسن الي جنبى“

خدا مونتي ڪا بلا آڻڻ نه فرمائي انوقت ۾ جڏهن ابوالحسن منهن جي پاسي ۾ نه هجي.

٦- ”عجزت النساء ان يلدن مثل علي ابن ابي طالب عليه السلام“

عورتون علي ابن ابي طالب عليه السلام جهڙي ٻار پيدا ڪرڻ کان عاجز آهن.

”حضرت علي عليه السلام جي اعليٰ قابليت ۽ لياقت“

قديم ڪان وٺي تقرير عربن جي عزتمند خاندانن جي خاص علامت رهي آهي. حضرت علي جي ذاتي قابليت ۽ علمي لياقت هونءَ به بي مثل هئي پيو ته هن جي تقرير جي تاثير ۽ حسن بياني پنهنجي يڪتائي ۽ بيمثالي جو ساري عربستان کان اقرار وٺي ڇڏيو هو. هنجا حڪم احڪام ارشاد ۽ هدايتون پهاڪا ۽ تقريرون اهڙا ۽ ايتري قدر موجود آهن جي جنهن نظر سان ڏسو بينظير ثابت ٿين ٿا. قرآن شريف حديث شريف ۽ اسلام جي ضروري علمن کان سواءِ عقلي علمن ۾ به حضرت علي ڪرم الله وجه کي تمام گهڻي مهارت حاصل هئي. فصاحت ۽ بلاغت ۾ سندن رتبو سندن خطبن يعني تقريرن مان ظاهر آهي بلڪ هن زماني ۾ به هو خطيب فصيح اللسان ۽ ڪاتب بليغ البيان مڃيو وڃي ٿو.

حضرت عبدالله ابن عباس کان پڇيو ويو ته توکي علم زياده آهي يا تنهن جي سوٽ (ابن عم) کي. حضرت عبدالله جواب ڏنو ته منهنجي علم جو مقدار هن جي علمي لياقت جي سامهون اهڙو آهي جهڙو هڪ قطره هڪ درياءَ جي سامهون هجي. جڏهن محيط العلم جو وجود

حضرت علي ڪرم الله وجه جي سامهون هڪ ٻولد ڪان زياده نٿو ٿئي تڏهن هن درياءَ بي انت جو اندازو ڪير ڪري سگهندو۔

اسلام جو اهو ڪهڙو فرقو آهي جنهنجي تحصيل جو سلسلو امير المومنين عليه السلام تائين نٿو پهچي۔

فرقه معتزله:- اسلام جو اهو فرقه جو اهل توحيد ۽ عدل، ارباب بصيرت ۽ عقل آهن سي به اميرالمومنين عليه السلام جا شاگرد آهن ۽ اهو هن طرح آهي جو واصل ابن عطاءَ جو هن فرقه جو پيشوا مڃيو وڃي ٿو سو ابو هاشم عبدالله ابن محمد حنفيه جو شاگرد آهي. عبدالله کي پنهن جي والد محمد حنفيه کان سند حاصل آهي ۽ محمد حنفيه کي پنهن جي والد بزرگوار امير المومنين عليه السلام کان.

فرقه اشاعره:- هن فرقي جي انتها ابوالحسن اشعري تي ٿئي ٿي۔ هو ابوالحسن جبائي جو شاگرد هو. ابوالحسن جبائي فرقه معتزله جي مشائخ ۾ داخل آهي۔ هن طريقي سان هن فرقه جي انتها به حضرت علي تي ٿئي ٿي۔

اماميه ۽ زيديه:- انهن کي جا خصوصيت امير المومنين عليه السلام سان آهي سا ڪنهن بيان جي محتاج ڪانهي۔ اسلام جي ضروري علمن مان پهريون علم فقه آهي۔ علم فقه ابو يوسف ۽ ابو محمد وغيره ابو حنيفه کان ورتو ۽ شافعي محمد کان ۽ احمد بن حنبل شافعي کان

انهن سڀني جو مدار ابو حنيفه تي بيهي ٿو ۽ امام ابو حنيفه، حضرت امام صادق عليه السلام کان حاصل ڪيو ۽ امام جعفر صادق عليه السلام پنهنجي مهربان وڏن کان (سلام الله عليهم اجمعين) تنهنڪري اهو سلسلو به امير المومنين علي عليه السلام تي پورو ٿئي ٿو.

اسلام جي ٻن امامن جو احوال مٿي ٿي ويو. هاڻي امام مالڪ باقي رهيو هن جي تفصيل جو سلسلو عڪرمه تي، جو حضرت عبدالله ابن عباس جو غلام هو، پورو ٿئي ٿو. ابن عباس کي امير المومنين عليه السلام جي خدمت ۾ شاگرديءَ جو جهڙو شوق هو، سو ظاهر آهي ۽ سڀني اسلامي تاريخن ۾ درج آهي.

تصوف

حضرت علي ڪرم الله وجهه کي هن جماعت جو موجد سمجهيو وڃي ٿو. جنيد بغدادي رحمت الله عليه جو قول خواجه محمد پارسا پنهنجي ڪتاب فصل الخطاب ۾ لکيو آهي "وقال الجنيد رحمة الله عليه صاحبنا في هذا الامر الذي اشار الي ما تضمنه و اوفي الي حقائقه بعد نبينا علي ابن ابي طالب عليه السلام.

معني- جنيد بغدادي رحمت الله عليه فرمائي ٿو ته اسان جو پيشوا هن تصوف جي ڳالهه ۾ ۽ جنهن

بزرگ ان شي جي طرف اشارو ڪيو آهي جا دلين ۾ اڀي پوي ٿي ۽ جنهن اسانجي نبي صلعم ڪان پوءِ ان جي حقائق جي طرف ايما ڪيو آهي سو علي ابن ابي طالب عليه السلام آهي.

جنيد بغدادي رحمة الله عليه ڪشف المحجوب ۾ لکيئو ته ” شيخنا في الاصول والبلاء علي المرتضي (عليه السلام) يعني امامنا في علم الطريقت و معاملاتها هو علي المرتضي عليه السلام “

اصول ۽ بلا ۾ اسانجو مرشد علي المرتضي عليه السلام آهي يعني طريقت جي علم ۾ اسان جو امام ۽ ان جي ڳالهين ۾ علي المرتضي آهي.

سڀني طريقن جيئن ته قادريه، چشتيه، قشرويه، هرويه، احمديه، الغزاليه، شطاريه، رفاعيه، سهرورديه، ڪبريه، شاذليه، ۽ نقشبنديه جناب علي عليه السلام تي پورا ٿين ٿا. اگرچه هن زماني ۾ هر هڪ طريقي جون هزارين شاخون نڪتيون آهن پر منقدمين (پهرين) وٽ انهنجا اصل ٻه طريقا هئا (١) جنيديه ۽ (٢) طيفوريه.

(١) جنيديه طريقو حضرت سيد اطائفه جنيد بغدادي جي نالي سان سڏجي ٿو. حضرت جنيد کي حضرت سري سقطي سان بيعت آهي ۽ حضرت سقطي حضرت معروف ڪرخي جو مريد آهي ۽ حضرت معروف ڪرخي حضرت داؤد طائي ڪان فيض حاصل ڪيو آهي

۽ حضرت داؤد حضرت حبيب عجمي کان ۽ حضرت حبيب عجمي حضرت حسن بصري کان ۽ حضرت حسن بصري حضرت علي عليه السلام کان.

(٦) ٻيو طريقو طيفوريه آهي جو طيفورا با يزيد بسطامي رحمت الله عليه جي نالي سان سڏجي ٿو. جنهن جي بيعت حضرت امام جعفر صادق عليه السلام سان ھئي اھڙيءَ طرح ٻنهي جو خاتمو حضرت علي عليه السلام تي ٿئي ٿو.

امام فخر الدين رازي عليه رحمته "اربعين في اصول الدين" ۾ لکي ٿو "ومنها علم تصفية الباطن و معلوم ان نسب جميع الصوفية ينتهي اليه"

معنيٰ- ھن کان قلبن جي صفائي جي شروعات ٿي آھي ۽ سڀني صوفين جي نسبت ھن تي پوري ٿئي ٿي.

جناب علي المرتضيٰ عليه السلام ويهن ٽيهن ورهين نائين رسول الله صلي الله عليه و سلم جن جي خدمت ۾ تعليم ورتي سنه ٩ ھ ۾ جڏھن خالد ابن وليد جو معاملو مڪي جي فتح کان پوءِ پيش ٿيو تڏھن سڀني وڏن اصحابن مان (صحابه ڪبار) حضرت عليءَ کي فيصلي ڪرڻ لاءِ چونڊيو ويو. واقع ڪنهن ۾ بريده اصحابي جي پڪار تي رسالت جي دربار ۾ ھن جو فيصلو بحال رکيو ويو. يمن جو قاضي به ھو مقرر ڪيو ويو ۽ "اقضاکم عليا" به ھنجي علمي لياقت ۽ قابليت

جو شاهد آهي ۽ رسول الله صلي الله عليه وآله و سلم جن ” ثبت لسانه “ جي دعا به هنجي حق ۾ فرمائي هئي۔ جناب امير المومنين عليه السلام جي علمي ڪمال ۽ هدايت جي برڪت يمن وارن تي اهو تاثير ڪيو جو قبيلي بني نجران جا سڀ ماڻهو جي علم ۽ عقل ۽ دانائي ۾ اڳاٽي زماني کان وٺي مشهور هوا سي سڀ يڪبار مسلمان ٿي ويا۔ ۽ انهن کان پوءِ ٻيا قبيلا به اهڙيءَ طرح ڪعب الاحبار جهڙي اسلام جي سخت مخالف جو اهڙي آسانيءَ ۽ نرمي سان اسلام جي بشارتن کي قبول ڪرڻ ۽ امير المومنين عليه السلام جي تاثير ڀريل تقرير ٻڌي فدا ٿي وڃڻ ۽ ايمان آڻڻ هن جي ڪمال ۽ ذاتي صفتن جي معتبر ثابتي آهي.

يمن جي ماڻهن هڪ کڏ شڪار ڪرڻ لاءِ کوٽي۔ رات جو ان ۾ هڪ شينهن ڪري پيو۔ صبح جو ماڻهو تماشي ڏسڻ لاءِ آيا ۽ ان کڏ تي گڏ ٿيا۔ انهن آدمين مان هڪڙي جو پير کسڪي ويو ۽ هو کڏ ۾ ڪري پيو. پر هن ڪرڻ وقت ٻئي ماڻهوءَ کي جهليو، ٻئي ٽئي کي ٽئين چوٿين کي، نتيجو اهو نڪتو جو اهي چارئي کڏ ۾ ڪري پيا ۽ شينهن انهن سڀني کي ماري ڇڏيو. انهن جي وارثن ۾ هڪ ٻئي کان خون جي بدلي وٺڻ جو جهيڳڙو پيدا ٿيو۔ عربستان جو ملڪ هو۔ لڙڻ ۾ ته ڪابه مشڪلات ڪانه هئي۔ خونريزيءَ تائين نوبت

پڇي ويئي- علي مرتضيٰ عليه السلام ان زماني ۾ هتي رهندا هئا- انهن کي مارامار کان روڪڻ لاءِ فرمايائون ته آئون توهانجو فيصلو ڪريان ٿو- جن ماڻهن کڏ کوٽي هئي تنکي سڏي فرمايائون ڪون پهرئين جو چوٿون ۽ ٽيون ۽ اڌ ۽ سڄو حصو وصول ڪريو جو پهريائين کڏ ۾ پيو تنهن جي عزيزن کي چوٿون حصو ڏنو وڃي ڇاڪاڻ ته هن ٽن کي موت ۾ وڌو ۽ ٻئي کي ٽيون حصو ڏيو ڇاڪاڻ ته هن ٻن کي ڪيرايو ۽ ٽئين کي اڌ حصو ڏيو ڇاڪاڻ ته هن فقط هڪ کي ڪيرايو ۽ چوٿين کي سڄو حصو ڏنو وڃي- جڏهن رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کي اها ڳالهه معلوم ٿي تڏهن حضور جن به اهو فيصلو بحال رکيو *

رسول الله صلعم فرمائين ٿا ”انا مدينة العلم و علي بابها“ يعني آئون علم جو شهر آهيان ۽ علي عليه السلام انهيءَ جو دروازو آهي.

صواعق محرقه ابن حجر مڪي روايت ڪري ٿو ته ڪنهن شخص امير المؤمنين عليه السلام کان پڇيو ته توهان رسول الله صلعم جي اصحابن ۾ سڀ کان وڌيڪ حديثون بيان ڪريو ٿا تڏهن جواب ڏنائون ته ”الي ڪنت سئلته انباني واذا سڪت ابتدائي“

---

* ازالة الخفا المرتضيٰ ص ١٣٨

يعني ته رسول الله صلعم کان حديث سکڻ ۾ منهن جي اها حالت هئي جو آئون حضور جن کان جو ڪجهه پڇندو هوس سو ٻڌائيندا هوا ۽ جڏهن آئون مات ڪري ويهندو هوس تڏهن رسول الله صلعم جن خود ٻڌائڻ شروع ڪندا هئا۔ عڪرمه امام مالڪ جو استاد، حضرت عبدالله ابن عباس جي سنڌن سان روايت ڪري ٿو ته، هڪڙي ڀيري حضرت عمر حضرت عليءَ کان پڇيو ته تنهن جي سامهون جڏهن مسئلا پيش ٿين ٿا ته تون تمام جلد جواب ڏين ٿو تنهنجو ڪهڙو سبب.

حضرت علي اهو ٻڌي پنهنجيون پنجئي آڱريون هجي اکين جي سامهون رکيون ۽ پڇيو ته هي ڇا آهن حضرت عمر جواب ڏنو ته آڱريون آهن پو ڇا آهي حضرت عليءَ پڇيو ته توهان اهو ڪيئن جلد ٻڌائي سگهيا حضرت عمر جواب ڏنو ته منهن جي اکين جي سامهون آهن پوءِ آئون ڪيئن نه ڄڻي سگهندس حضرت علي فرمايو ته تنهنجي هر مسئلي جي منهنجي اکيان اهائي صورت آهي ۽ ان بابت ڪا ڳالهه مونکان ڳجهي ڪانهي.

رجال مشڪوات ۾ محدث دهلوي لکي ٿو ته امير المومنين عليه السلام جي علمي ڪمال جي نسبت حضرت عبدالله ابن عباس جو اهو قول ته ”علمي الي علم علي کالقرارة في المنعجز“ يعني منهنجو علم علي عليه السلام

جي سامهون اهڙو آهي جهڙو ننڍو تلاءُ درياهه جي اڳيان.

ابوالمؤيد خوارزمي نقل ڪريٿو ته ابوالدرداء جو وڏن اصحابن جي متقين طبقي مان آهي ۽ تمام وڏو فقيه ۽ مجتهد هيو وهي ٿو. هن چيو ٿي ته منهن جي زماني ۾ اسلام جا ٽي عالم آهن. هڪڙو ڪوفي ۾ ۽ هڪڙو شام ۾، هڪڙو مديني ۾. ڪوفي جي عالم مان هن جي مراد عبدالله ابن مسعود جي هئي ۽ شام جي عالم مان هن پنهنجي طرف اشارو ڪيو ٿي ۽ مديني جي عالم مان هن جو مطلب اميرالمومنين عليه السلام بابت هو. پوءِ اڳتي چيائون ته

فالذي بالشام يسئل الذي بالكوفة وهو يسئل عن الذي بالمدينة وهو لا يسئل احد" يعني شام جو عالم ته ڪوفي وارن کان پڇي وٺيٿو ۽ ڪوفي وارو مديني وارن کان پڇي ٿو پر مديني وارو اهڙو آهي جنهن کي ڪنهن کان به پڇڻ جي ضرورت ڪانهي.

هاڻي اسان حضرت عليءَ جون ڪي تقريرون (خطبات) هيٺ ڏيون ٿا.

* * *

بسم الله الرحمان الرحيم

جناب امير المومنين علي

عليہ السلام جون سهڻيون ۽

سڀون چونڊيون

١- "من عرف نفسه فقد عرف ربه"	جنھن پنھنجي نفس کي سڃاتو تنھن خدا کي سڃاتو.
٢- "لو كشف الغطا ما ازددت يقينا"	جيڪڏھن پردو کڄي به وڃي تڏھن به يقين نٿو وڌي.
٣- "لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال"	چوڻ واري کي نه ڏسو هنجي چوڻ کي ڏسو.
٤- "لا ظفر مع البغى"	بغاوت ۾ فتحمندي ڪانھي.
٥- "لا ثناء مع الكبر"	غرور جي تعريف ڪانھي.
٦- "لا بر مع الشح"	نيڪي بخل سان ٿي نٿي سگھي.
٧- "لا صحة مع الهم"	غم سان تندرستي ڪانھي
٨- "لا شرف مع سوء الادب	بي ادبيءَ سان شرف نٿو ملي

٦- لا راحت مع الحسد لا سود مع لانتقام۔	حسد سان راحت ڪانهي انتقام مان فائدو ڪونهي۔
١٠- لا اجتناب المحرم مع الحرص۔	حرص هوندي حرام کان پرهيز ٿي نه ٿي سگهي۔
١١- لا محبت مع المراء۔	عداوت سان محبت ڪانهي۔
١٢- لا صواب مع ترک المشوره۔	چڱي راءِ صلاح ترڪ ڪرڻ ۾ نٿي ٿئي۔
١٣- لا کرام عزه من التقي۔	خدا جي خوف کان مٿي ڪا بزرگي ڪانهي۔
١٤- لا شرف اعلي من ال اسلام۔	اسلام کان مٿي ڪو شرف ڪونهي۔
١٥- لا وفاء للملول۔	مريض کان وعدي وفائي مشڪل آهي۔
١٦- لا معقل احسن من العقل۔	عقل کان بهتر ڪا پناه گاه ڪانهي۔
١٧- لا شفيع انجح من التوبه۔	توبه کان وڌيڪ ڪو شفيع ڪونهي۔
١٨- لا لباس اجمل من العافيه۔	عافيت کان بهتر ڪو لباس ڪونهي۔
١٩- لا داء اعيا من الجهل	جهالت کان زياده خراب ڪا بيماري ڪانهي۔

۲۰- لا مرض اغني من قلة العقل.	عقل جي گهٽتائيءَ کان مٿي ڪو خراب مرض ڪونهي.
۲۱- الناس نيام فـــاذا ماتوا انتبهوا.	ماڻهو سمهي رهيا آهن. مرندا تڏهن جاڳندا.
۲۲- اذاتم العقل نقص الكلام.	عقل ڪامل ٿئي تو تڏهن ڪلام گهٽ ٿي وڃي ٿو.
۲۳- نعمة الجاهل كروضة علي مزبلة.	جاهل جو احسان مثل ان باغ جي آهي جو گندگي جي ڍير تي هجي.
۲۴- قلب الاحمق في فيه.	بيوقوف جي دل هن جي وات ۾ آهي.
۲۵- لسان العاقل فـــي قلبه.	عقلمند جي زبان هن جي دل ۾ آهي.
۲۶- العقل غريب في بلدته.	مفلس آدمي پنهنجي شهر ۾ مسافر آهي.
۲۷- الغني في الغربت وطن والفقر في الوطن غربت.	مالدار لاءِ پرديس ۾ به ديس آهي. ۽ غريب لاءِ ديس ۾ به پرديس آهي.
۲۸- سيئة تسؤك عندالله خير من حسنة تعجبك.	توهان جا اهي گناه جن تي هدا وت توهان پڇتايو ٿا سي انهن نيڪين کان چڱا آهن جن تي توهان مغرور آهيو.

٢٩- التودد نصف العقل.	سڀ سان ميل جول رکڻ اڌ عقل آهي.
٣٠- فقد الاحبت غربت	دوستن جي گهٽتائي غريبي آهي.
٣١- لا تستحي من عطاء القليل فان الحرمان اقل منه.	ٿورڙي ڏيڻ کان شرمندا نه ٿيو ڇاڪاڻ ته بلڪل محروم رکڻ ان کان زياده خراب آهي.
٣٢- القناعة مال لا تنافذ.	قناعت جي دولت ڪڏهن نٿي گهٽجي.
٣٣- اللسان سبع ان خل عرص عنه.	زبان ڪهي کائڻ وارو جانور آهي جيڪڏهن اهو ڇڏيو وڃي
٣٤- راي الشيخ احب الي من جلد الغلام.	پيرن جي راءِ مولوبت جوان جي تلوار کان زياده وڻندڙ آهي.
٣٥- اضاعت الفرصت غصة.	فرصت جو وقت وڃائڻ ملال جو باعث ٿئي ٿو.
٣٦- من قص في العمل ابتلي بالهم.	جو شخص ڪم ڪرڻ ۾ سستي ڪري ٿو سو ضرور غم ۾ مبتلا ٿئي ٿو.
٣٧- الفقر موت الكبر.	غريبي تمام وڏو موت آهي.

٣٨- آلة الرياسة وسعة الصدر.	رياست جو هٿيار ڪشادہ دلي آهي.
٣٩- الاعجاب يمنع من الازدياد.	غرور ترقي جي رڪاوٽ آهي.
۴٠- الطمع رق مؤبد.	طمع هميشه جي غلامي آهي.
۴١- المرء مخبوء تحت لسانه.	آدمي پنهنجي زبان جي هيٺ لڪل آهي.
۴٢- صحة الجسد من قلة الحسد.	بدن جي تندرستي حسد جي گهٽتائي تي آهي.
۴٣- المرأة شر كلها و شر ما فيها انه لابد منها.	عورت سموري بدي آهي ۽ سڀ کان وڌيڪ برائي اها آهي جو هن کان سواءِ چارو ڪونهي.
۴۴- السوال فانظر عند من نقص.	
۴۵- اشد الذنوب ما استهان به صاحبه.	سڀ کان وڏو سخت اهو گناه آهي جنهن کي گناه ڪرڻ وارو گهٽ ڄاڻي.
۴٦- كبر العيب ان تعيب ما فيك مثله.	سڀ کان وڏو عيب اهو آهي جو توهان ۾ موجود هوندي به ٻين مان ڪڍو.

٤٧- من الخرقت المعاجلت قبل الامكان والاناة بعد الفرصت.	ٻه شيون عقل جون علامتون نه آهن هڪڙو ڪنهن ڪم جو وقت کان اڳي ڪرڻ ٻيو انجي وقت پهچڻ تي سستي ۽ غفلت ڪرڻ.
٤٨- الدهر يومان يوم لک، يوم عليک، کان لک، فلا بطروا و ان کان عليک فاصبروا.	زماني جو عرصو ٻه ڏينهن آهي هڪڙو ڏينهن توهانجو آهي ۽ توهان ٻئي ڏينهن جا آهيو جو ڏينهن توهانجو هجي تنهن تي ناز نه ڪريو ۽ جنهن ڏينهن جا توهان هجو تنهن تي صبر ڪريو.
٤٩- منهومان لا يشبعان طالب الدنيا و طالب العلم.	ٻن بکايل ماڻهن جي سيري نه ٿيندي آهي هڪڙو زر جو طالب ۽ ٻيو علم جو طالب.
٥٠- الغني ترک المني. کفاک ادبا لنفسک، اجتناب ماتکره لغير.	عمدو تونگر اهو آهي جنهنکي خواهش نه آهي، ادب حاصل ڪرڻ لاءِ ايترو ڪافي آهي جو جي ڳالهيون توهان ٻين ۾ نه پسند ڪريو تن کان خود پرهيز ڪريو.

۵۲- افضل الزهد اخفاء الزهد .	سڀ کان چڱو اهو زهد آهي جو لڪايو وڃي .
۵۳- فاعل الخير خير منه و فاعل الشر شر منه .	نيڪي ڪرڻ وارو نيڪيءَ کان بهتر آهي ۽ بدي ڪرڻ وارو بديءَ کان خراب آهي .
۵۴- من اسرع الي الناس بما يكرهون قالوا فيه مالا يعلمون .	جو شخص ڪنهن بابت اهي ڳالهيون ڪندو هجي جي اهو خود چڱيون نه سمجهندو هجي ته ٻيا ماڻهو هن بابت اهي ڳالهيون ڪندا جي هن ۾ نه آهن .
۵۵- قدر الرجل علي قدر مروت و شجاعته علي قدر انفسه والفته علي غيرته	انسان جو قدر هن جي همت جي مطابق ٿيندو آهي ۽ هنجي راستي جو قدر هنجي مروت جي مطابق هن جي شجاعت جو قدر هنجي غيرت جي مطابق ۽ هنجي غيرت هنجي لياقت تي منحصر آهي .
۵۶- لا قربت بالنوافل اذا ما اضرت بالفرائض	انهن نفلن پڙهڻ مان ڪو فائدو ڪو نهي جنڪان فرض جي ادا ڪرڻ ۾ خلل پوي

٥٧- الظفر بالحزم والحزم بالرأي والراي بالتحصن لاسرار	فتحيابي دور انديشيءَ تي منحصر آهي ۽ دور انديشي راءِ تي منحصر آهي ۽ چڱي راءِ جو دارو مدار آهي ڳجهن جي حفاظت تي.
٥٨- احذروا صولت الكريم اذا جاع واللئيم اذا شبع	ڪريم جي حملي کان انوقت ڊڄ جڏهن هو بکايل هجي ۽ لئيم کان انوقت جڏهن هنجو پيٽ ڀريل هجي
٥٩- اولي الناس بالعفوا قدرهم علي العقوبت	اهوئي عمدو آدمي آهي جو وس هوندي به ماڻهن کي معاف ڪري
٦٠- عيبك مستور ما اسعدك جدك	توهان جا عيب تيستائين لڪل رهندا جيستائين زمانو توهان سان ٺهيل آهي.
٦١- لا غني كالعقل ولا ميراث كالادب ولا ظهير كالمشاورة	ڪوبه دلاسو عقل جي دلاسي کان بهتر ڪونهي ۽ نه ڪا ميراث ادب کان ۽ نه ڪو مددگار مشوره کان بهتر آهي.

٦٢- المال مادت الشهوات	دولت سڀني خواهشن جو مادو ۽ بنياد آهي.
٦٣- فوت الحاجت اهون من البها الي غير اهلها	ڪنهن خواهش کي وساري ڇڏڻ انڪان بهتر آهي جو ڪنهن نااهل وٽ انکي ظاهر ڪيو وڃي.
٦٤- المرء عقرب حلوت اللسبة	عورتون پڻيان آهن- ۽ انهن جي رسڻ ۾ به مزو آهي
٦٥- مـن نفسہ الناس اماما ان ابتداء بتعليم نفسه قبل تعليم غيره ولكن تاديبه بلسانه و معلم نفسه ومودبها احق بالاحلال من معلم الناس ومودبهم	جڏهن ڪو شخص پنهنجي ذات کي ڪنهن قوم جو هادي بڻائي تڏهن هن لاء آهي ته هو پين جي تعليم کان پهريائين پاڻ کي پاڙهي ۽ پين کي ادب جي تعليم ڏيڻ کان پهريائين پاڻکي ادب وارو (مؤدب) بڻائي ۽ جو شخص پنهنجو پاڻکي مودب بڻائي ته هنجي تعظيم ادب ڏيڻ واري کان زياده آهي.
٦٦- قيمت كل امر مايحسن	انسان جي قيمت هن-جا لڇڻ آهن.

٦٧- نزل المعونت على القدر مؤونه	مدد وس پڄندي ۽ تي منحصر آهي
٦٨- خذ الحكمت اني كانت فان الحكمت يكون في صدر المنافق	حڪمت حاصل ڪريو اگرچ اها ڪنهن منافق جي دل ۾ هجي ته به
٦٩- ما اختلف دعويان الا كانت احدهما ضلالت۔	ٻه مختلف دعوائون ڪڏهن به اهڙيون نه هونديون جنهن ۾ هڪڙي ناحق نه هجي
٧٠- الهم نصف الغم	اڌ غم پيداڻ آهي
٧١- من اسد رايه هلك	جو پاڻ پڏائي ٿو سو برباد ٿئي ٿو
٧٢- شاور الرجا في شار كتها في عقولها	جو عقل وارن کان صلاح وٺي ٿو سو انهن جي عقل ۾ شريڪ ٿي ويٺو
٧٣- ترك الذنوب اهون من مطلب التوبت	گناهن جو ڇڏي ڏيڻ توبه ڪرڻ کان ضروري آهي
٧٤- ثمرت التفريط الندامت وثمرت الحزم السلامت	غفلت جو نتيجو پشيماني ۽ خبرداري جو نتيجو سلامتي آهي
٧٥- اللجاجت تسل الراي	هوشامد عقل کي ڪمد ڪري ڇڏي ٿي

٧٦- كل وعاء تضيق بما جعل فيه الا دعاء العلم فانه يتسع.	پيالن ۾ جڏهن ڪاشي رکندا آهن تڏهن انهن جي وسعت گهٽجي ويندي آهي مگر علم جي پيالي ۾ جڏهن علم رکيو ويندو آهي تڏهن اهو زياده وسيع ٿيندو ويندو آهي.
٧٧- من الان عوده كشف اعضائه.	جنهنجي ٻاڙ نرم هوندي تنهن ۾ شاخون ڪثرت سان هونديون.
٧٨- الكرم اعطف الرحم.	فياضي قرابت کان زياده مهربان آهي.
٧٩- من طلب شيئًا ناله و بعضه.	جو شخص جنهن شي جي طلب ڪندو حاصل ڪندو.
٨٠- كل مقتصر كاف.	جنهن شي تي ڪفايت ڪئي ويندي سان ڪافي ٿيندي.
٨١- الناس ابناء الدنيا لا يلام الرجل علي حب امه.	ماڻهو دنيا جا فرزند آهن، ڪوبه ٻار پنهنجي ماءُ جي محبت کان ڏوهي نه ٿو سڏجي سگهي.

اهي ديني، دنياوي اخلاقي ۽ روحاني لحاظون جناب امير عليہ السلام جي جامعيت ۽ قابليت جي پوري ثابتي ڏيئي رهيون آهن. مسٽر سائيمن دي آڪلي جو انگريزن ۾ پهريون اسلامي مورخ آهي تنهن پنهنجي ڪتاب هسٽري آف سئريسنس ۾ انهن قولن جي لاجواب نادر ۽ عديم المثال هجڻ جي دعوي ڪئي آهي هنکي اهي اقوال فرانس جي شهر پتوليم جي قديم ڪتبخاني مان مليا جتي اهي مصر جي قديم ڪتبخاني مان آيل هوا. حضرت علي ڪرم الله وجہ جي قابليت ۽ جامعيت جو اندازو انساني طاقت کان ٻاهر آهي. هزارن ڏهيون سان پنهنجي ٻي استعدادي ۽ گهڻ علمي سببان چئي ڏنيون آهن. هنجي علمي قابليت جا بيشمار مثال سندن توقيعات خطبات ارشادات ۽ مناجات وغيره ۾ ڏنا وڃن ٿا. انهن جي مطلبن سمجهائڻ واسطي ڪنهن وڏي عالم جي ضرورت آهي.